

UDK: 314 (497.5 Istra=163.42)"1936/1939"
 Izvorni znanstveni članak
 Primitljeno: 16. 11. 2002.

O povjerljivom popisivanju istarskih Hrvata provedenom 1939. godine (na temelju popisnoga materijala iz 1936. godine)

MARINO MANIN

Zavod za povijesne i društvene znanosti, HAZU
 Rijeka, Republika Hrvatska

Hrvatska historiografska i demografska literatura slabo obrađuje i ne pridaje veće značenje rezultatima ikakvoga popisa istarskih Hrvata uoči Drugoga svjetskog rata. Talijanske vlasti su 1939. provele povjerljivo istraživanje netalijanskog stanovništva Istre, Kvarnera, Zadra, Trsta i Gorike. Koristeći kasnije radove o tom istraživanju i raspoložive arhivske izvore, autor analizira rezultate popisa i ukazuje na njegove manipulacije motivirane političkim razlozima.

Kada je riječ o području Istre opće je poznato da su rezultati popisa pučanstva u priličnoj mjeri eksploatirani, i to u prvome redu oni iz razdoblja austrijske uprave, na temelju kojih se, preko rubrike o "uporabnome jeziku" detektiralo i rekonstruiralo nacionalnu sliku na terenu.¹ Zbog promjena u državnoj podložnosti Istre i novouspostavljenih društveno-političkih okolnosti, kao i zbog promjene popisne metodologije, po pitanju nacionalne karte naša je historiografija smatrala međuratne popise neupotrebljivima, i na njihove se rezultate rijetko koji autor oslanja.² Međutim, kada se radi o procjeni broja prognanika i izbjeglica s toga područja nakon Prvoga i Drugoga svjetskog rata, tj. o raščlambi emigracijsko-imigracijskih trendova demografskim metodama, koriste se i sumarni popisni podaci, kako popisa provedenih između dvaju svjetskih

¹ *Cadastre national de l'Istrie*, Sušak 1946.

² Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971.*, Zagreb, 1979.; Guerrino PERSELLI, *I censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia tra il 1850 e il 1936*, Trieste-Rovigno, 1993. O praćenju podataka o inojezičnom stanovništvu za vrijeme Drugoga svjetskog rata pisao je i dr. sc. Antun Girón, ali njegov se rad ne usredotočuje na raščlambu tih podataka, nego na prezentiranje izvora, a ti su izvještaji upućeni Ministarstvu unutarnjih poslova i nemaju cilj udovoljiti širim statističkim saznanjima, već zadovoljiti uske uredske potrebe, no nesumnjivo upućuju na rasno-rasističke preokupacije u krugovima talijanske birokracije

ratova, tako i onih nakon Drugoga svjetskog rata.³ Naša specijalizirana historiografska i demografska literatura nije koristila, a niti je upućivala na postojanje specijalnih popisa istarskih Hrvata za vrijeme talijanske uprave. Zbog toga smatram da ovaj članak može biti od koristi.

Dakako, niti talijanska strana nije se posebno bavila tim problemom.⁴ Naime, o postojanju takvoga popisa govori skroman članak Teodora Sale.⁵ Tek u novije vrijeme tomu je materijalu i historiografskomu problemu posvećena pozornost koju zaslužuje.⁶

O čemu se zapravo radi? U National Archives u Washingtonu, pod signaturom NAW, T. 586/411, 004780-81, sačuvana je mikrofilmska kopija, nastala nakon Drugoga svjetskog rata, rezultata popisa inojezičnoga pučanstva u sjeveroistočnim provincijama Italije iz 1939. godine. Međutim, koliko je danas poznato, izvorni materijal toga tajnog popisa pučanstva nije dostupan niti u jednome talijanskom arhivu. Nije poznata metodologija popisivanja, niti su poznati razlozi i ciljevi sastavljanja takve evidencije.

Na koga se popis odnosi? U popisnoj terminologiji ne spominju se ni Hrvati ni Slovenci. Umjesto uporabe naziva tih naroda, koji se smatraju

nakon zblizavanja s Hitlerovom Njemačkom, sklapanja "Čeličnog pakta" (1938.) i ulaska u Drugi svjetski rat (1940.) na strani Njemačke: Antun GIRON, "Talijanske vlasti o stanovništvu Kvarnerske pokrajine 1940. i 1942. godine", *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, Pazin-Rijeka 1983., sv. XXVI, 137.-153.

³ Vladimir ŽERJAVIĆ, "Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910.-1971.", *Društvena istraživanja. Časopis za opća društvena pitanja*, Zagreb 1993., 6.-7., god. 2.(1993.), br. 4.-5., 631.-654.; Goran CRNKOVIĆ, "Temeljna obilježja demografskih kretanja u hrvatskoj Istri u prvoj polovici XX. stoljeća", *Republika Hrvatska*, Zagreb 1994., 44(1994.) 185, 37.-48.

⁴ Guerrino Perselli, čija je najveća novost upravo u tome što donosi rezultate talijanskih popisa iz 1921., 1931. i 1936., uopće ne spominje postojanje takvoga popisa, iako je članak Teodora Sale objavljen znatno ranije, nego tvrdi da popis iz 1936. predstavlja "posljednje talijansko popisivanje u pogledu Istre, Rijeke, kvarnerskih otoka (Cresa i Lošinja) i Zadra." ("fu l'ultima rilevazione italiana relativa all'Istria, Fiume, le isole del Quarnero (Cherso e Lussino) e Zara."). Nadalje, tvrdi da za razliku od popisa iz 1921., u popisima iz 1931. i 1936. nisu popisani podaci o uporabnome jeziku ni o nacionalnosti ("A differenza del 1921, nel 1931 e nel 1936 non vennero rilevati i dati circa la lingua parlata, ne tantomeno sulla nazionalità"). Usporedi: G. PERSELLI, n. dj., XXIII i XXIV.

⁵ Teodoro SALA, "1939 Un censimento riservato del governo fascista sugli 'alloglotti'; proposta per l'assimilazione degli 'allogeni' nella provincia dell'Istria" ("1939. Povjerljivi popis fašističke vlade o 'alloglotina'; prijedlog za asimilaciju 'inorodaca' u Istarskoj provinciji"), *Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia* (Glasilo Regionalnoga instituta za povijest oslobodilačkoga pokreta u Furlaniji i Julijskoj krajini), Trieste, 1973., god. I(1973.), br. 1, 17.-19.

⁶ Andrea MATTOSSI i Francesca KRASNA, "Il 'Censimento riservato' del 1939 sulla popolazione alloglotta nella Venezia Giulia" ("Povjerljivi popis' iz 1939. aloglotskoga pučanstva Julijske krajine"), *Quaderni. Centro Studi Economico-Politici 'Ezio Vanoni'*, Trieste, srpanj-prosinac, 1998., nova serija, br. 3.-4., 1.-69.

autohtonima na tome prostoru (predio Istre istočno od Raše jest u sastavu države Hrvatske još za Tomislavove vladavine)⁷, u popisu se koriste pojmovi "inojezično" i "inorodno" pučanstvo (popolazione allogotta/allogena). Ti su pojmovi ušli u uporabu vrlo brzo nakon Rapallskoga ugovora, kojim je uređeno pitanje talijanskoga suvereniteta na području negdašnje austrijske pokrajine Primorje (odnosno u većem dijelu Julijske krajine⁸ s gledišta talijanske zemljopisne terminologije), na temelju čega - kavilističkom logikom⁹ - sve zatečene pripadnike drugih naroda na tom prostoru proglašavaju: "inojezičnima" i "inorodcima". Na temelju takvoga poimanja, od 1923. godine činovnički aparat počinje sustavno provoditi talijanizaciju prezimena i toponima diljem novouspostavljenih provincija: Goričke, Tršćanske, Pulske (Istarske) i, nakon 1924., Kvarnerske (Riječke), te Zadarske potprovincije.¹⁰

Potaknut tvrdnjom talijanskih istraživača da nije poznato u kojemu se arhivu u Italiji danas nalazi izvorni materijal toga popisa, a također da nisu poznati ni njegovi uzroci, povod i metodologija, provjerio sam ima li kakvih podataka o tome u našim državnim arhivima. Posjetio sam Dr-

⁷ Rižanski placit iz 804. godine raspravlja o nastanjanju Slavena u okolici romanskih gradova zapadne Istre, a o hrvatskim granicama na Raši svjedoči car Konstantin VII. Porfirogenet u prvoj polovici X. st. Nadalje, dobro je poznata i hrvatska srednjovjekovna glagoljska baština (natpisi, Istarski razvod) itd. Usporedi: Salvator ŽITKO, "Listina Rižanskoga placita - dileme in nasprotja omačega in tujega zgodovinopisja - I del", *Annales*, Koper 1991., sv. 1, 59-68, isti, "Listina Rižanskoga placita - dileme in nasprotja omačega in tujega zgodovinopisja - II del", *Annales*, Koper 1992., sv. 2, 87-102; *Istarski razvod*, predio, predgovor napisao i komentarima popratio Josip Bratulić, Pula 1992., itd.

⁸ Naime, još za vrijeme austrijske uprave talijanska literatura rabi pojam "regione Giulia" kada govori o službenome nazivu pokrajine "Primorje" (Goričku, Istru i Trst), odnosno za talijanske uprave Venezia Giulia podrazumijeva i šire područje od toga: slovenska područja istočno od Goričke i sjeverno od Istre, Rijeku, otoke i Zadar. Pridjev glasi "giuliano", a učestala su također ženska i muška osobna imena: "Giuliana" i "Giuliano". "Venezia Giulia", *Grande dizionario enciclopedico*, Torino 1939., sv. 10, 1283-1287.

⁹ U talijanskoj parnično-odvjetničkoj praksi poznato je pribjegavanje kavilističkim metodama (tal. "cavillo" - sitničarenje, prividni povod, izlika), tj. domaganje oslobadajućih presuda primjenjujući višestruki logički "salto mortale" na sitnim pravnim nedorečenostima. Takva odvjetnička praksa dobila je svoga simboličnog predstavnika i u književnoj literaturi, likom znakovita nadimka "Azzecca-garbugli" (odnosno u promašenoj adaptaciji: Zapletal; misli se na osobu koja izmišlja/pogađa prolazna rješenja), u glasovitomu romanu *Zaručnici* Alessandra Manzonia. Usporedi: Alessandro MANZONI, *Zaručnici*, Zagreb 1965, 38-45.

¹⁰ Usporedi: Hrvoje MEZULIĆ, *Fašizam krstitelj i palikuča*, Zagreb 1946. (drugo izdanje: Pazin 1997.); Paolo PAROVEL, *Izbrisani identitet. Nasilno potalijančivanje prezimena, imena i toponima u "Julijskoj krajini", od 1919. do 1945., sa spiskovima iz Tršćanske, Goričke i Istarske pokrajine, te prvih 5.300 dekreta*, Pazin-Poreč-Pula 1993.; Roman JELIĆ, "Potalijančivanje hrvatskili preziunena u Zadru za vrijeme fašizma", *Radovi*, Zadar 1973., sv. 20, 49.-109.

žavni arhiv u Pazinu, Državni arhiv u Rijeci, a obratio sam se i Državnomu arhivu u Zadru. Pretpostavljao sam da je trebalo ostati nekih tragova u spisima pokrajinskih prefektura. Na nalazu u Državnom arhivu u Pazinu temeljim i sljedeće odlomke, dok u gradivu Prefekture Riječke provincije, koji se čuva u Državnome arhivu u Rijeci, nije pronađen materijal koji bi upućivao na nekakvo popisivanje 1939. godine.

Dakle, budući da hrvatski državni teritorij koji je između dvaju svjetskih ratova bio pod talijanskom upravom, te koji je ujedno bio i prilično kompaktno nastanjen hrvatskim življem, treba uzeti u razmatranje podatke za tadašnju Istarsku, Riječku i Zadarsku provinciju. Naime, talijanska je Istarska provincija teritorijalno obuhvaćala područje današnje Istarske županije (tadašnje općine: Bale, Barban, Boljun, Brtonigla, Buje, Buzet, Grožnjan, Kanfanar, Labin, Lanišće, Motovun, Novigrad, Oprtalj, Pazin, Plomin, Poreč, Pula, Roč, Rovinj, Svetvinčenat, Sušnjevića, Tinjan, Unag, Višnjan, Vižinada, Vodnjan, Vrsar, Žminj, te manji dio područja Pirana) i Primorsko-goranske županije (tadašnje općine: Cres, Mali Lošinj, Nerezine, Osor i Veli Lošinj) u Republici Hrvatskoj i obalno područje Republike Slovenije (tadašnje općine: Dekani, Hribi, Hrpelje-Kozina, Izola, Kopar, Marezige, te veći dio područja Pirana) približno do današnje slovensko-talijanske državne granice. Južni predio Riječke provincije bio je također na hrvatskome državnom teritoriju (tadašnje općine: Klana, Lovran, Matulji, Mošćenice, Opatija i Rijeka), dok se njezin sjeverni dio širio u današnju Republiku Sloveniju (tadašnje općine: Ilirska Bistrica, Jablanica, Jelšane, Knežak, Materija, Podgrad i Prem). Zadarska provincija bila je u potpunosti na hrvatskome teritoriju.

U Državnome arhivu u Pazinu, fond Prefektura Istre u Puli, pronašao sam dvije skupine dokumenata: jedna se odnosi na popis iz 1936., a druga na materijal iz 1939. godine o kojemu je ovdje riječ.¹¹ Budući da su i autori spomenutoga članka pisali da je povjerljivi popis nastao na temelju službenoga popisa iz 1936., odlučio sam uzeti u obzir i materijal koji se odnosi na navedeni popis.

Na temelju uvida u doduše necjeloviti i malobrojni materijal očito je zauzimanje talijanskih viših upravnih instancija oko što dosljednije primjene uputa za provedbu popisa dobivenih od Središnjega zavoda za statistiku (Istituto centrale di statistica) i, vezano uz to, za uklanjanje činovničke samovolje koje je nesumnjivo bilo. Primjerice, tako je prefekt Pulске provincije Cimatori 24. ožujka 1936. datirao okružnicu načelnicima i komesarima istarskih općina o "osmome popisu pučanstva" u kojoj tvrdi da je "utvrdio da neke općine točno ne slijede pravilnikom utvrđene norme za provođenje osmoga popisa pučanstva i odrede koje je u svezi s time izdao Središnji ured za statistiku, i to kako zbog netočnih tumačenja samih normi u nekim općinama, tako i zato što iste u potpunosti i pozorno ne čita osoblje pozvano da ih primijeni." Navedeno pismo

¹¹ Državni arhiv u Pazinu (dalje: DAP), Prefektura Istre u Puli, k. 264 i k. 355.

završava željom da će njegove upute poštovati sve općine, i upozorenje da će za svaku nepravilnost biti odgovorni načelnici i općinski tajnici, te iščekivanjem jamstava u tome smislu (umjesto pozdrava).¹² Navedeni prefekt okružnicom od 28. ožujka obavještava općinske načelnike i komesare da će se od 1. do 5. travnja iste godine organizirati međuopćinski sastanci za voditelje općinskih ureda za popis u ovim središtima: Puli, Rovinju, Pazinu, Poreču, Labinu, Piranu, Kopru, Bujama, Buzetu i Malom Lošinju, te da je svaka općina u razdoblju od 6. do 10. travnja dužna organizirati sastanke za sve popisne dužnosnike, kojima valja potanko izložiti upute o radu.¹³ Dakle, na temelju izloženoga možemo zaključiti da su popisni činovnici bili uvježbani za provođenje popisa i da je prefekt skrbio o provođenju uputa Središnjega zavoda za statistiku. Unatoč tome, *Il Bollettino del Censimento (Popisni bilten)* Središnjega zavoda za statistiku, br. 8, izdan u Rimu 25. travnja 1936. na četiri stranice donosi "Dojave o nekim stegovnim mjerama" i između 29 provincija (od ukupno 94, koliko ih je bilo u čitavoj tadašnjoj Italiji¹⁴) u kojima su prefekti uredovali zbog nepravilnosti nalazimo njih dvije iz areala negdašnje austrijske pokrajine Primorja: Goričku i Pulsku provinciju. Točnije, prefekt Pulske provincije pokrenuo je stegovni postupak protiv općinskoga tajnika Vižinade zato što nije pravovremeno pristupio uređenju kućnih brojeva, te što nije uvježbao popisne činovnike, i na kraju, zbog propusta u primjeni popisnih pravila. Isto tako, opozvao je i općinskoga tajnika Višnjana koji je bez opravdanoga razloga napustio ured.¹⁵ Dakle, na državnoj je razini do intervencija zbog nepravilnosti došlo u 30,85% pro-

¹² "Ho constatato che taluni comuni non seguono esattamente le norme stabilite dal Regolamento dell'esecuzione dell'VIII Censimento della Popolazione e le disposizioni emanate al riguardo dall'Istituto Centrale di Statistica, e ciò sia per le inesatte interpretazioni che si danno da taluni comuni alle norme stesse, sia perché queste non vengono interamente ed attentamente lette dal personale chiamato ad eseguirle." i "Intendo che le suestese istruzioni vengano scrupolosamente osservate da tutti i comuni ed avverto che di qualsiasi irregolarità nello svolgimento delle operazioni di censimento saranno ritenuti personalmente responsabili le SS. LL. ed i segretari comunali. Resto in attesa di assicurazione." (potcrtavanjem istaknuo piscinim strojem vjerojatno potpisnik i/ili daktilograf; napomena M. M.). DAP, Prefektura Istre u Puli, k. 264.

¹³ DAP, Prefektura Istre u Puli, k 264.

¹⁴ Naime, prema kraljevskom zakonskom dekretu o upravnoj podjeli 2/1 1927, br. 1, Italija je bila podijeljena na 92 provincije, kojima su 1934. i 1935. dodane još po jedna. Usporedi: "Provincia", *Grande dizionario enciclopedico*, Torino 1938., sv. 9, 125.-129.

¹⁵ Uz navedeni materijal Središnjega zavoda za statistiku iz Rima, kao svjedočanstvo o tim događajima sačuvani su i: prefektov brzojav Ministarstvu unutarnjih poslova u Rimu s izvješćem o slučaju općinskoga tajnika Vižinade, brzojav Ministarstva unutarnjih poslova br. 12721 od 8. travnja 1936. u kojemu se istoga dana traži izvješće o poduzetim mjerama na teret općinskih tajnika u Vižinadi i Višnjanu, kao i brzojav gore navedenoga ministarstva 043375 83 TF 24 1145, u kojemu stoji da su mjere poduzete od prefekta protiv načelnika i općinskih tajnika ne srazmjerne činjenicama, te da se preispitaju navedene disciplinske mjere. DAP, Prefektura Istre u Puli, k. 264.

vincija (u 29 od 94), a osvrnemo li se na učestalost nepravilnosti u 5 provincija Julijske krajine (Gorička, Pulska, Riječka, Tršćanska i Zadarska), vidimo da se udio provincija penje na 40,00%.

Također i za 1939., iako nije pronađena kopija izvještaja poslanih Središnjemu zavodu za statistiku u Rim, na temelju sačuvanoga materijala možemo zaključiti o čemu je riječ.

Naime, Emilio Colonna, inspektor Središnjega zavoda za statistiku, pišući povjerljivu okružnicu 26. lipnja 1939. načelnicima općina Labin i Šušnjevića (koju šalje na znanje i pulskom prefektu) o predmetu naslovljenom: "Osmi opći popis pučanstva", ističe sljedeće: "Molim vas da do 4. srpnja 1939. (istaknuto olovkom, vjerojatno od primatelja; napomena M. M.) pošaljete Središnjemu zavodu za statistiku primjerke svih obiteljskih i listova o zajedničkom životu koji se odnose na Osmi opći popis pučanstva (...). / Te listove, upotpunjene na odgovarajući način s navodima o jeziku kojim govore popisani pojedinci - prema uputama koje sam ja izdao - imaju biti grupirane prema popisnoj jedinici i posložene prema brojevima kojima su označene. / (...) kako bi Zavod lako mogao doći do podataka koji se odnose na navedenu općinu Šušnjevicu od onih koji se odnose na općinu Labin. / Slanje ima biti izvedeno na način da jamči dobro očuvanje materijala. / (...)"¹⁶ Općina Labin dana 24. srpnja 1939. uzvraća sljedeće: "Prefektovim je telegramom požurivano slanje ovom uvaženom Zavodu materijala osmoga općeg popisa pučanstva koji se odnosi na općinu Šušnjevića, radi poznatoga ispitivanja o govornom jeziku. / Tako je taj materijal poslan u jednoj jedinoj kutiji zajedno s onim koji se odnosi na općinu Labin, sukladno usmenom dogovoru s gosp. inspektorom Zavoda za statistiku (...). / Popisni su listovi, u stvari, grupirani prema popisnim jedinicama i prema broju numeracije. / (...)"¹⁷ Iz pisma koje je komesar općine Šušnjevića uputio 3. srpnja 1939. Središnjem zavodu

¹⁶ "Vi prego di inviare entro il giorno 4 luglio 1939 XVII all'Istituto Centrale di Statistica gli esemplari di tutti i fogli di famiglia e di convivenza relativi all'VIII. censimento generale della popolazione (...). Tali fogli, debitamente completati con le indicazioni relative alla lingua parlata dai singoli censiti - secondo le istruzioni da me impartite - dovranno essere raggruppati per sezione di censimento e dovranno seguire la numerazione che li contraddistingue (...) in modo che l'Istituto possa agevolmente scindere i dati relativi al detto comune di Arsia da quelli relativi al comune di Albona. La spedizione dovrà essere effettuata in modo da garantire la buona conservazione del materiale". DAP, Prefektura Istre u Puli, k. 355.

¹⁷ "Con telegramma prefettizio è stato sollecitato l'invio a Codesto On. Istituto del materiale dell'VIII. censimento generale della popolazione riguardante il Comune di Arsia, per la nota indagine della lingua parlata. Senonché tale materiale venne inviato in un'unica cassetta unitamente a quello concernente il Comune di Albona, in conformità degli accordi verbali presi col sig. Ispettore dell'Istat (...) I fogli di censimento furono infatti raggruppati per sezione di censimento e per ordine progressivo di numerazione". Sačuvan je i brzojav (br. 1063) kojim je labinski komesar 3. srpnja jamčio pulskom prefektu da su izvršene bilješke u pogledu popisa pučanstva: "Riferimento nota 26 giugno u. s. ispettore Istat assicuro effettuato adempimento lavoro relativo annotazioni fogli famiglia ottavo censimento. Commissario Prefettizio Albona". DAP, Prefektura Istre u Puli, k. 355.

du za statistiku i pulskom prefektu saznajemo da je "poslove revizije obiteljskih listova" izvršio općinski dužnosnik uz pomoć općinskih delegata "uz navode u svezi s govornim jezikom".¹⁸

Pisma istoga sadržaja poslana su i drugim istarskim općinama (sačuvana su ona adresirana općinama: Tinjanu od 23. lipnja, Kopru od 3. srpnja, Nerezinama od 1. srpnja, Vrsaru od 1. kolovoza, Puli od 19. lipnja, Osoru od 1. srpnja, Rovinju od 20. lipnja i Umagu od 3. srpnja).¹⁹

Neke dodatne informacije o radnjama na popisu pučanstva iz 1936., obavljenim krajem lipnja i početkom srpnja 1939. godine, mogu se dobiti i iz odgovora općinskih poglavarstava. Tako, primjerice, načelnik općine Vrsar piše 4. kolovoza Pulskoj prefekturi da je istoga dana "poslao primjerke obiteljskih listova koji se odnose na VIII. opći popis pučanstva, koji su bili pohranjeni pri ovoj općini sukladno odredbi čl. 65 Pravilnika o izvršavanju istoga popisa, upotpunjene s navodima u svezi s govornim jezikom popisanih pojedinaca".²⁰ Spomenuti inspektorov dopis upućen općini Vrsar sadrži i kratice koje se odnose na označavanje popisnih listova "inorodca": Hrvati - Cr. - A.; Slovenci - Sl. - A.; Talijani - nikakav znak, itd., a svaki popisni list koji je sadržavao čak i samo jednoga "inorodca" trebao je biti obilježen odgovarajućom kraticom s olovkom u boji u gornjemu desnom uglu prve stranice.²¹ I na kraju, pismom Središnjega zavoda za statistiku Kraljevine Italije od 23. srpnja 1939. upućenoga dužnosniku Pulske prefekture zahtijeva se da se u svezi s "

¹⁸ "Assicuro che i lavori di revisione dei fogli di famiglia e di convivenza relativi all'VIII° censimento generale della popolazione sono stati completati, con le indicazioni relative alla lingua parlata, da un funzionario del Comune, con l'assistenza dei delegati comunali". Funkcija općinskih delegata, koji se pojavljuju kao pomoćno osoblje, nije točno razriješena. Vjerojatno su posrijedi članovi tzv. Općinskoga vijeća (Consulta municipale), tj. neprofesionalnoga i neretribuiranoga savjetodavnog tjela gotovo dekorativnoga značaja. "Comune", *Grande dizionario enciclopedico*, Torino 1934., sv. 3, 483-488; DAP, Prefektura Istre u Puli, k. 355.

¹⁹ DAP, Prefektura Istre u Puli, k. 355.

²⁰ "(...) oggi stesso spediti esemplari fogli famiglia relativi VIII° censimento Generale della popolazione, in deposito presso questo Municipio a norma art. 65 Regol. esecuzione censimento stesso, completati con indicazioni relativi alla lingua parlata dei singoli censiti". Treba primijetiti da je proizvoljna uporaba velikog slova prenesena iz izvornika. DAP, Prefektura Istre u Puli, k. 355.

²¹ "(...) Italiani - nessun segno

Stranieri - St.

Sloveni - Sl. - A.

Croati - Cr. - A.

Tedeschi - Td. A -

Ungheresi - Un. A

Rumeni - Rm. A

Polachi - Pl. A

poznatim istraživanjem” potakne općinskoga tajnika da “obavi posao koji nas zanima, sukladno onome što su učinile i druge općine provincije”. U pismu nadalje stoji da obiteljski listovi trebaju biti označeni “upotrebljavajući znakove iz ovdje priloženoga pregleda, se moraju ticati inojezičnih ljudi, diskriminirajući iste prema jeziku kojim obično govore u obitelji” (potcrtavanjem istaknuo pisačim strojem vjerojatno potpisnik i/ili daktilograf; napomena M. M.).²²

I u pismu od 6. srpnja, kojega je pulski gradonačelnik uputio Prefekturi nalazimo informaciju da su poslani obiteljski listovi obrađeni prema “usmenim uputama inspektora Zavoda”.²³ Takve inspektorove “upute” navodi dopis koji u istu svrhu šalje gradonačelnik Rovinja 23. lipnja.²⁴

Serbi e Montenegrini - Sr. A.

I fogli che contengono anche un solo allogeno devono essere contrassegnati, sulla prima facciata, in alto a destra con il segno in matita colorata. All'Istituto deve essere inviato tutto il materiale.” Iste su oznake priložene i inspektorovu dopisu općini Pula i naslovljene su “Konvencionalnim znakovima” (“Segni convenzionali”), te je tu ujednačen i sustav točaka i crta između kratica. DAP, Prefektura Istre u Puli, k. 355.

²² “Caro dottore, non so per quale ragione il mio collaboratore, Signor Colonna Emilio, che Voi avete conosciuto, ha dimenticato di visitare - nel suo giro per la nota indagine - il comune di Orsera. Vi sarei, pertanto, gratissimo se volesse invitare il segretario ad eseguire il lavoro che ci interessa, analogamente a quanto fatto dagli altri comuni della provincia. Vi rammento che le annotazioni sui fogli di censimento, per le quali dovranno usarsi i segni di cui all'unito prospetto, devono riguardare gli alloggiati, discriminando questi secondo la lingua parlata normalmente in famiglia (potcrtavanjem istaknuo pisačim strom vjerojatno potpisnik i/ili daktilograf; napomena M. M.). Come rileverete dalle analoghe lettere da noi lasciate agli altri comuni della provincia, il materiale completato con le annotazioni che occorrono, dovrà essere spedito all'Istituto entro il più breve tempo possibile (3/4 giorni)”. Naime, potpisnikova isprika da je njegov suradnik zaboravio posjetiti Vrsar objašnjava kašnjenje ove općine pri dostavljanju obiteljskih listova. Ovo i prethodno citirano pismo, zapravo, upućuju na način provedbe i na metodologiju ovoga ispitivanja, ali i na svjest o činjenici da taj postupak predstavlja diskriminaciju ovdašnjih Hrvata, Slovenaca i predstavnika drugih naroda. DAP, Prefektura Istre u Puli, k. 355.

²³ “(...) I fogli, debitamente completati con le indicazioni relative alla lingua parlata dei singoli censiti - secondo le istruzioni impartite verbalmente dal Ispettore dell'Istituto - sono stati raggruppati per sezione di censimento, seguendo la numerazione che li contraddistingue (...) Per notizia pregiamo informare l'E. V. Che da un primo spoglio eseguito è risultato che su una popolazione presente al momento del censimento 1936 di 54.515 abitanti, vi sono 477 stranieri e 8059 allogeni (...)”. To je jedini pronađeni općinski izvještaj o slanju popisnoga materijala u Središnji zavod za statistiku u Rimu, koji upućuje na obradu rezultata na općinskoj razini, tj. prije slanja istoga materijala. DAP, Prefektura Istre u Puli, k. 355.

²⁴ “(...) Tali fogli vennero debitamente completati con le indicazioni alla lingua parlata dai singoli censiti (potcrtavanjem istaknuo olovkom, vjerojatno primatelj, napomena M. M.) - secondo le istruzioni impartite dal Vostro Signor Ispettore”. DAP, Prefektura Istre u Puli, k. 355.

Dakle, na temelju navedenoga možemo zaključiti:

- 1939. godine nije proveden nikakav poseban popis inojezičnoga pučanstva;

- obiteljski popisni listovi "Osmoga općeg popisa pučanstva" iz 1936., koji su se prema čl. 65 Popisnoga pravilnika trebali čuvati u matičnim općinama, upotpunjeni su 1939. sukladno uputama inspektora Središnjega zavoda za statistiku;

- te naknadne "diskriminirajuće" bilješke o "uporabnome jeziku" unosili su općinski dužnosnici, uz asistenciju općinskih delegata od kraja lipnja do početka kolovoza 1939.;

- obradom tih listova, Središnji zavod za statistiku iz Rima došao je do podataka o inojezičnome pučanstvu (o njegovu udjelu u ukupnome pučanstvu i o njegovoj jezičnoj strukturi) po općinama; dakako ta je obrada morala biti obavljena u istome Zavodu u Rimu, a ne u pojedinim općinama.

Nakon ove kratke analize arhivskih vrela koja se odnose na način i metodologiju prikupljanja podataka o sastavu stanovništva talijanskih istočnih pokrajina 1939. godine, možemo se zapitati: Do kakvih je rezultata to istraživanje dovelo?

Julijska krajina (Gorička, Pulska, Riječka, Tršćanska i Zadarska provincija) koja se prostirala na 8.953,38 četvornih kilometara imala je ukupno 1.001.719 stanovnika, a od toga je bilo 606.623 (60,6%) govornika talijanskoga, 251.760 (25,1) govornika slovenskoga i 134.945 (13,5) govornika hrvatskoga jezika, tj. 99,2% od ukupnoga pučanstva regije, dok su govornici njemačkoga, albanskoga (arbanaškoga), (istro)rumunjskoga, mađarskoga, srpskoga, poljskoga i još jedanaest jezika zajedno činili 8.391 ili ukupno 0,8% pučanstva regije.²⁵ Kada je riječ o trima provincijama u kojima je bila zastupljena većina evidentiranih Hrvata, tu ih je bilo ukupno 134.528, a u Tršćanskoj i Goričkoj provinciji svega ukupno 417 (vidi tablicu 1). Znatno je broj govornika slovenskoga jezika u Pulskoj i Riječkoj provinciji. Međutim, uzmemo li u obzir samo hrvatske općine, odstranjajući općine koje su danas u sastavu Republike Slovenije, ispada da govornici hrvatskog jezika prevladavaju u većem dijelu provincija (vidi tablicu 2, tablicu 3 i tablicu 4).

²⁵ A. MATTOSSI i F. KRASNA, n. dj., 21.-23.

Tablica 1 - Uporabni jezik po provincijama

PROVINCIJE	UPORABNI JEZIK								
	HRVATSKI	%	SLOVENSKI	%	TALIJSKI	%	OSTALI	%	UKUPNO
PULSKA	103.924	35,1	28.884	9,7	161.739	54,6	1.913	0,6	296.460
RUJEČKA	26.013	22,6	25.179	21,9	60.894	52,9	2.979	2,6	115.065
ZADARSKA	4.591	18,2	1	0,0	18.553	73,3	2.157 ²⁶	8,5	25.302
UKUPNO	134.528	30,8	54.064	12,4	241.186	55,2	7.049	1,6	436.827

Tablica 2 - Uporabni jezik u općinama Pulske provincije koje su danas u sastavu Republike Hrvatske²⁷

OPĆINE	UPORABNI JEZIK								
	HRVATSKI	%	SLOVENSKI	%	TALIJSKI	%	OSTALI	%	UKUPNO
LABIN	9.963	58,5	16	0,1	7.052	41,4	-	-	17.031
TINJAN	3.941	96,8	-	-	132	3,2	-	-	4.073
BARBAN	4.895	93,2	3	0,1	351	6,7	-	-	5.249
BOLJUN	3.414	92,7	14	0,4	253	6,9	-	-	3.681
VELIKI BRIJUN	26	4,2	-	-	582	95,1	4	0,7	612
BUJE	1.522	21,5	33	0,5	5.504	78,0	1	0,0	7.060
KANFANAR	3.308	88,0	-	-	451	12,0	-	-	3.759
CRES	4.059	56,9	-	-	3.068	43,1	-	-	7.127
NOVIGRAD	-	-	-	-	2.397	100,0	-	-	2.397
VODNJAN	5.841	53,7	4	0,0	5.029	46,2	6	0,1	10.880
PLOMIN	1.687	38,8	106	2,4	2.558	58,7	4	0,1	4.355
ŽMINJ	5.096	89,0	-	-	627	11,0	2	0,0	5.725
GROŽNJAN	823	21,3	-	-	3.043	78,7	-	-	3.866
LANIŠĆE	3.172	96,1	5	0,2	122	3,7	-	-	3.299
VELI LOŠINJ	781	40,3	-	-	1.151	59,5	4	0,2	1.936
MALI LOŠINJ	1.906	28,4	-	-	4.803	71,6	3	0,0	6.712
MOTOVUN	3.294	50,9	1.019	15,8	2.153	33,3	-	-	6.466
NEREZINE	600	36,5	-	-	1.043	63,5	-	-	1.643
VRSAR	2.930	54,5	-	-	2.451	45,5	-	-	5.381
OSOR	611	62,9	-	-	360	37,1	-	-	971
POREČ	5.578	45,3	2	0,0	6.736	54,7	1	0,0	12.317
BUZET	6.663	68,9	2.249	23,3	743	7,7	5	0,1	9.660
PAZIN	14.712	76,9	31	0,2	4.372	22,9	6	0,0	19.121
PULA	7.168	13,1	320	0,6	46.670	85,6	357	0,7	54.515
OPRTALI	-	-	2.158	39,5	3.311	60,5	-	-	5.469
ROVINJ	856	8,8	4	0,0	8.847	91,0	16	0,2	9.723
ROČ	2.323	88,0	-	-	315	12,0	-	-	2.638
SVETVINČENAT	2.852	85,5	-	-	483	14,5	-	-	3.335
UMAG	693	10,0	-	-	6.215	90,0	-	-	6.908
ŠUŠNJEVICA	427	22,0	2	0,1	37	1,9	1.473	76,0	1.939
BALE	622	24,9	-	-	1.876	75,1	-	-	2.498
BRTONIGLA	-	-	573	18,2	2.587	81,8	1	0,0	3.161
VIŠNJAN	2.376	48,7	-	-	2.498	51,3	-	-	4.874
VIŽINADA	1.748	36,3	1	0,0	3.064	63,7	1	0,0	4.814
UKUPNO	103.887	42,7	6.540	2,7	130.884	53,8	1.884	0,8	243.195

Tablica 3 - Uporabni jezik u općinama Riječke provincije koje su danas u sastavu Republike Hrvatske

OPĆINE	UPORABNI JEZIK								
	HRVATSKI	%	SLOVENSKI	%	TALIJANSKI	%	OSTALI	%	UKUPNO
OPATIJA	4.075	40,6	298	2,9	5.061	50,5	598	6,0	10.032
KLANA	1.558	52,3	52	1,7	1.363	45,7	8	0,3	2.981
RIJEKA	7.540	13,4	1.423	2,5	45.536	81,0	1750	3,1	56.249
LOVRAN	1.634	35,4	36	0,8	2.918	63,2	30	0,6	4.618
MATULJI	6.524	74,3	112	1,3	2.133	24,3	6	0,1	8.775
MOŠĆENICE	2.579	91,1	11	0,4	240	8,5	1	0,0	2.831
UKUPNO	23.910	28,0	1.932	2,2	57.251	67,0	2.393	2,8	85.486

Tablica 4 - Uporabni jezik u općinama Zadarske provincije

OPĆINE	UPORABNI JEZIK								
	ALBANSKI	%	HRVATSKI	%	TALIJANI	%	OSTALI	%	UKUPNO
LASTOVO	3	0,1	1.521	61,9	933	38,0	1	0,0	2.458
ZADAR	2.073	9,1	3.070	13,4	17.620	77,1	81	0,4	22.844
UKUPNO	2.076	8,2	4.591	18,2	18.553	73,3	82	0,3	25.302

Kada se usredotočimo na podatke za pojedine provincije, posvuda dolazi do izražaja natpolovična većina talijanskih govornika (u Pulskoj 54,6%, u Riječkoj 52,9% i u Zadarskoj provinciji 73,3%), ali pri tome važnu ulogu igra broj stanovnika provincijskoga središta, koje se gotovo u potpunosti služi talijanskim jezikom (u Puli 46.670 od 54.515 ili 85,6%, u Rijeci 45.536 od 56.249 ili 81,0% i u Zadru 17.620 od 22.844 ili 77,1%), dok govornici hrvatskoga jezika prevladavaju u drugim manjim općinama provincije (u šesnaest od trideset i četiri općine u hrvatskome dijelu Pulske provincije, odnosno u tri od šest općina u hrvatskome dijelu Riječke provincije, te u jednoj od dviju općina Zadarske provincije), ali to nije dovoljno za prevladavanje prednosti koju talijanski govornici iz provincijskih središta donose svojoj jezičnoj skupini na razini provincije. Tako se, primjerice, u Puli nalazi skoro četrdeset i sedam tisuća talijanskih govornika (što iznosi nešto manje od trećine svih talijanskih govornika u provinciji, ili gotovo dvije petine talijanskih govornika hrvatskoga dijela provincije) i samo oni predstavljaju otprilike jednu devetinu od ukupnoga pučanstva provincije, odnosno jednu petinu od hrvatskoga dijela provincije. U Rijeci je koncentrirano više od četrdeset i pet tisuća talijanskih govornika (što je više od tri četvrtine svih talijanskih govornika provinci-

²⁶ Od toga je 2.076 Albanaca (Arbanasa).

²⁷ Što se hrvatskoga dijela općine Piran tiče, nema posebnih podataka za katastarske općine Savudriju i Kaštel, a većina pučanstva prebivala je u općinskom središtu i u drugim naseljima danas u sastavu Republike Slovenije, tako da je na više od 14.000 stanovnika općine procijenjeno kako se svega 8 ljudi služi hrvatskim u svakodnevnoj komunikaciji.

je, ili otprilike četiri petine od svih talijanskih govornika hrvatskoga dijela provincije) i sami predstavljaju više od trećine pučanstva provincije, ili više od polovice broja pučanstva hrvatskoga dijela provincije. Zadarski talijanski govornici predstavljali su gotovo tri četvrtine stanovništva provincije. Dakle, pogledamo li stanje samo u hrvatskome dijelu Pulske provincije, jezični omjer nešto pada za talijanske govornike (s 54,6% na 53,8%), dok u slučaju hrvatskoga dijela Riječke provincije ide još više u korist talijanskih govornika (s 52,9% na 67,0%), jer je u drugome slučaju provincijsko odigralo znatniju ulogu.

Nadalje, zanimljiva je usporedba podataka jezičnoga sastava hrvatskih područja koja su između dvaju svjetskih ratova bila pod talijanskom upravom, pa i čitave Julijske krajine, s podacima iz popisa iz 1910., 1921. i onime iz istraživanja provedenog 1939., a koje se zapravo odnosi na stanje iz 1936. godine. Doduše, povjesničar bi mogao i (heterogeno) dopuniti na neke tvrdnje koje autori iznose u prvome redu u pogledu popisa iz 1910.,²⁸ ali svakako su važnije novine koje donosi: uvrštavaju u rezultate popisa iz 1910. otprilike 42.000 državljana Kraljevine Italije, koje su austro-ugarski popisi vodili kao strance, ali to je već predmet popisnoga inženjeringa, kako sa strane popisivača, tako i s one pisaca rasprave.²⁹ Međutim, za postizavanje usporedivosti podataka tih triju popisa, autori su uložili veliki trud kako bi prilagodili podatke prethodnih popisa s podacima i upravnim granicama općina iz 1936. Ukupno gledano, na razini triju provincija, a sukladno navedenim intervencijama, podaci o jezičnome odnosu upućuju na veliki uspon talijanske sastavnice između 1910. i 1921. (skok od 9% u Zadarskoj provinciji do 19% u Pulskoj i Riječkoj provinciji), ali i na izrazito mali pomak između 1921. i 1936. godine (rast od oko 7% u Riječkoj i Zadarskoj provinciji) ili čak na pad od oko 9% u Pulskoj provinciji (vidi tablicu 5). Imamo li na umu postupke talijanske administracije oko talijanizacije prezimena, toponima itd., takav rezultat još više iznenađuje. Jedino je objašnjenje da su rezultati popisa 1921. opsežno manipulirani.

Osvrnemo li se na hrvatske dijelove Pulske provincije (vidi tablicu 6), možemo primijetiti da su hrvatski govornici 1910. imali relativnu većinu i s oko 6.000 govornika prednjačili pred talijanskom skupinom. Godine 1921. broj se talijanskih govornika znatno povećao i zauzeo vodeće mjesto i apsolutnu prednost (budući da je poznato da je Istra početkom XX. stoljeća predstavljala jedno od europskih područja s najvećim natalitetom,³⁰ upada u oči smanjenje ukupnoga broja stanovnika u odnosu na

²⁸ Primjerice, djelomično osporavaju vjerodostojnost popisa iz 1910.: sumnjaju u poštenje popisnih činovnika, kako onih talijanskih, tako i onih hrvatskih i slovenskih; sumnjaju u manipulacije s izjavama o uporabnome jeziku popisanih itd. Kako je razvidno iz navedenih primjera, radi se o neprovjerljivoj kombinatorici i o pokušaju podmetanja argumenta "razumne sumnje". Usporedi: A. MATTOSSI i F. KRASNA, n. dj., 25.

²⁹ Isto, 26.

³⁰ Josip LAKATOŠ, *Narodna statistika*, Zagreb 1914., 9.; G. CRNKOVIĆ, n. dj., 39.

Tablica 5. Usporedba podataka iz popisa iz 1910., 1921. i 1939. (provedenoga na materijalu iz 1936.) po provincijama

Provincije	Nazočno pučanstvo			Talijanski uporabni jezik					
	1910.	1921.	1936.	1910.	%	1921.	%	1936.	%
PULSKA	312.880	287.470	296.460	141.660	45,3	184.005	64,0	161.739	54,6
RIJEČKA	104.284	97.368	115.065	25.656	24,6	44.150	45,3	60.894	52,9
ZADARSKA	20.059	18.623	25.302	11.477	57,2	12.283	66,0	18.553	73,3
Ukupno	437.223	403.461	436.827	178.793	40,9	240.438	59,6	241.186	55,2

Provincije	Nazočno pučanstvo			Slovenski uporabni jezik					
	1910.	1921.	1936.	1910.	%	1921.	%	1936.	%
PULSKA	312.880	287.470	296.460	31.153	10,0	26.538	9,2	28.884	9,7
RIJEČKA	104.284	97.368	115.065	30.806	29,5	26.274	27,0	25.179	21,9
ZADARSKA	20.059	18.623	25.302	-	-	-	-	1	-
Ukupno	437.223	403.461	436.827	61.959	14,2	52.812	13,1	54.064	12,4

Provincije	Nazočno pučanstvo			Hrvatski uporabni jezik					
	1910.	1921.	1936.	1910.	%	1921.	%	1936.	%
PULSKA	312.880	287.470	296.460	118.105	37,7	73.282	25,5	104.160	35,1
RIJEČKA	104.284	97.368	115.065	33.003	31,6	21.922	22,5	26.013	22,6
ZADARSKA	20.059	18.623	25.302	7.221	36,0	2.538	13,6	4.592	18,1
Ukupno	437.223	403.461	436.827	158.329	36,2	97.742	23,2	134.765	30,9

1910. za više od 20.000 ljudi ili oko od 10%, kao posljedica rata, španjolske groznice i politički motiviranoga iseljavanja). Niti godine 1936., iako se ukupan broj stanovnika neznatno povećao (za oko 6.000 u odnosu na 1921.), ni iz daleka nije dosegnuta vrijednost iz 1910., što upućuje na permanentno iseljavanje. Imamo li to opće kretanje u vidu, još više iznenađuje pad broja govornika talijanskoga jezika za više od 20.000 u odnosu na 1921. Suprotno tome, broj govornika hrvatskoga jezika u istome je razdoblju porastao čak za punih 30.000, iako je to još uvijek bilo petnaestak tisuća manje od 1910. Upravo taj podatak o porastu broja hrvatskih govornika govori, s jedne strane, o ozbiljnome naporu vlasti u utvrđivanju stvarnoga jezičnoga i nacionalnoga stanja u tome novostečnom području, i s druge strane, o razmjeru manipulacija koje su u vezi s jezikom učinjene u popisu iz 1921. Dakako, smanjeni broj Hrvata u odnosu na predratno stanje je potpuno očekivan zbog njihova egzodusa u Kraljevinu SHS, odnosno u Kraljevinu Jugoslaviju, i u prekomorske zemlje, koji je bio 1921. u tijeku. Broj govornika slovenskoga jezika vrlo je malen i u progresivnome je i laganome padu, što bi moglo upućivati na njihovo iseljavanje, ili asimilaciju, ali i na manje angažirani falsifikacijski tretman popisivača, jer im na tome području nisu bili na udaru.

Tablica 6

Usporedba podataka iz popisa iz 1910., 1921. i 1939. (provedenoga na materijalu iz 1936.) koji se odnose na dijelove Istarske provincije u sastavu Republike Hrvatske³¹

Općine	Nazočno pučanstvo			Talijanski uporabni jezik					
	1910.	1921.	1936.	1910.	%	1921.	%	1936.	%
LABIN	12.028	14.197	17.031	1.817	15,1	7.737	54,5	7.052	41,4
TINJAN	4.206	4.218	4.073	84	2,0	352	8,3	132	3,2
BARBAN	4.108	4.393	5.249	96	2,3	170	3,9	351	6,7
BOLJUN	3.758	3.825	3.681	34	0,9	528	13,8	253	6,9
VELIKI BRIJUN ³²	-	-	612	-	-	-	-	582	95,1
BUJE	7.181	7.375	7.060	6.591	91,8	7.341	99,5	5.504	78,0
KANFANAR	3.795	3.811	3.759	894	23,6	3.638	95,5	451	12,0
CRES	7.626	7.214	7.127	2.376	31,2	4.185	58,0	3.068	43,0
NOVIGRAD	2.275	2.221	2.397	2.272	99,9	2.216	99,8	2.397	100,0
VODNIJAN	10.735	10.536	10.880	5.942	55,4	5.945	56,4	5.029	46,2
PLOMIN	4.495	4.258	4.355	842	14,3	1.159	27,2	2.558	58,7
ŽMINJ	5.713	5.680	5.725	176	3,1	1.025	18,0	627	11,0
GROŽNJAN	4.028	3.992	3.866	2.932	72,8	3.586	89,8	3.043	78,7
LANIŠĆE	3.999	3.841	3.299	-	-	15	0,4	122	3,7
VELI LOŠINJ	2.463	2.064	1.936	1.033	41,9	1.227	69,4	1.151	59,5
MALI LOŠINJ	8.390	7.031	6.712	5.212	62,1	6.435	91,5	4.803	71,6
MOTOVUN	6.276	6.321	6.466	2.070	33,0	1.955	30,9	2.153	33,3
NEREZINE	1.893	2.030	1.643	1.385	73,2	1.780	87,7	1.043	63,5
VRSAR	4.991	5.171	5.381	2.381	47,7	2.293	44,3	2.451	45,5
OSOR	888	933	971	312	35,1	350	37,5	360	37,1
POREČ	12.532	12.252	12.317	8.476	67,6	9.309	76,0	6.736	54,7
BUZET	10.405	10.049	9.660	591	5,7	2.270	22,6	743	7,7
PAZIN	19.058	19.410	19.121	1.573	8,3	9.507	49,0	4.372	22,9
PULA ³³	70.948	49.323	54.515	32.504	45,8	41.125	83,4	46.670	85,6
OPRTALJ	5.790	5.647	5.469	3.823	86,0	2.825	50,0	3.311	60,5
ROVINJ	12.323	10.022	9.723	11.555	93,8	9.482	94,6	8.847	91,0
ROČ	3.065	3.006	2.638	247	8,1	1.352	45,0	315	11,9
SVETVINČENAT	3.189	3.105	3.335	620	19,4	2.586	82,6	483	14,5
UMAG	6.092	6.342	6.908	5.757	94,5	6.335	99,9	6.215	90,0
ŠUŠNJEVICA	2.164	2.128	1.939	3	0,1	1.681	79,0	37	1,9
BALE	2.657	2.597	2.498	2.454	92,4	2.148	82,7	1.876	75,1
BRTONIGLA	2.651	2.825	3.161	2.647	99,8	2.764	97,8	2.587	81,8
VIŠNJAN	5.089	5.009	4.874	2.508	49,3	3.580	71,5	2.498	51,3
VIŠNADA	4.453	4.409	4.814	2.729	61,3	4.121	93,5	3.064	83,6
Ukupno	259.264	236.235	243.195	111.936	43,2	151.022	63,9	130.884	53,8

³¹ Dio tablice preuzet iz: A. MATTOSSI i F. KRASNA, n. dj., 31.

³² Iz nerazumljivih razloga podaci za ovu općinu bili su potpuno ispušteni, unijeli smo podatke samo za 1936. prema Tablicama 7 i 8. Usporedi: isto, 9 i 11.

³³ U izvorniku podaci za 1936. posve su različiti. Naime u Tablici 21 stoji: ukupno 55.127, talijanski j. 47.252, slovenski j. 320 i hrvatski j. 7.426; ali u Tablici 7 stoji:

Općine	Nazočno pučanstvo			Slovenski uporabni jezik					
	1910.	1921.	1936.	1910.	%	1921.	%	1936.	%
LABIN	12.028	14.197	17.031	151	1,3	-	-	16	0,1
TINJAN	4.206	4.218	4.073	16	0,4	1	-	-	-
BARBAN	4.108	4.393	5.249	11	0,3	-	-	3	0,1
BOLJUN	3.758	3.825	3.681	18	0,6	-	-	14	0,4
VELIKI BRIJUN	-	-	612	-	-	-	-	-	-
BUJE	7.181	7.375	7.060	61	0,8	8	0,1	33	0,5
KANFANAR	3.795	3.811	3.759	52	1,4	30	0,8	-	-
CRES	7.626	7.214	7.127	6	0,1	20	0,3	-	-
NOVIGRAD	2.275	2.221	2.397	-	-	-	-	-	-
VODNJAN	10.735	10.536	10.880	84	0,8	4	-	4 ³⁴	-
PLOMIN	4.495	4.258	4.355	14	0,3	181	4,3	106	2,4
ŽMINJ	5.713	5.680	5.725	34	0,6	2	-	-	-
GROŽNJAN	4.028	3.992	3.866	32	0,8	406	10,2	-	-
LANIŠĆE	3.999	3.841	3.299	1	-	77	2,0	5	0,2
VELI LOŠINJ	2.463	2.064	1.936	6	0,2	2	0,1	-	-
MALI LOŠINJ	8.390	7.031	6.712	80	1,0	-	-	-	-
MOTOVUN	6.276	6.321	6.466	1.042	16,6	-	-	1.019	15,8
NEREZINE	1.893	2.030	1.643	2	0,1	46	2,3	-	-
VRSAR	4.991	5.171	5.381	19	0,4	2	-	-	-
OSOR	888	933	971	3	0,3	-	-	-	-
POREČ	12.532	12.252	12.317	1	-	-	-	2	-
BUZET	10.405	10.049	9.660	2.097	20,2	2.093	20,8	2.249	23,3
PAZIN	19.058	19.410	19.121	62	0,3	1.026	5,3	31	0,2
PULA	70.948	49.323	54.515	3.510	4,9	265	0,5	320	0,6
OPRTLJ	5.790	5.647	5.469	784	13,5	2.671	47,3	2.158	39,5
ROVINJ	12.323	10.022	9.723	63	0,5	472	4,7	4	-
ROČ	3.065	3.006	2.638	44	1,4	112	3,7	-	-
SVETVINČENAT	3.189	3.105	3.335	2	0,1	-	-	-	-
UMAG	6.092	6.342	6.908	8	0,1	1	-	-	-
ŠUŠNJEVICA	2.164	2.128	1.939	2	0,1	3	0,1	2	0,1
BALE	2.657	2.597	2.498	7	0,3	-	-	-	-
BRTONIGLA	2.651	2.825	3.161	2	0,1	35	1,2	573	18,1
VIŠNJAN	5.089	5.009	4.874	5	0,1	7	0,1	-	-
VIŠINADA	4.453	4.409	4.814	8	0,2	39	0,9	1	-
Ukupno	259.264	236.235	243.195	8.227	3,2	7.503	3,2	6.540	2,9

ukupno 54.515, alogoti 7.845 i talijanski govornici 46.670; dok u Tablici 8 nalazimo za: hrvatski 7.168, slovenski 320, srpski 232, njemački 109 i u rubrici ostali 16, tj. ukupno 7.845, te ako tome pribrojimo iznos talijanskih govornika iz Tablice 7, ti se podaci poklapaju. Budući da ukupan podatak za Pulu iz Tablice 21 ne odgovara ni stvarnom iznosu zbroja pojedinih stavaka, podaci su usklađeni dvjema gore navedenim tablicama. Sukladno nazivu rubrike, broju hrvatskih govornika (7.168) dodan je i broj govornika srpskoga jezika (232) i tako je dobiven broj od 7.400. Valja napomenuti da se ni u ovom slučaju svi podaci ne slažu s onima iz dokumenta u bilj. 23 ovoga rada! Usporedi: isto, 31, 9 i 11.

³⁴ U izvornoj tablici ova rubrika je prazna, ali u Tablici 8 izvornika stoji navedena ispravna vrijednost. Usporedi: isto, 31 i 11.

Općine	Naznačno pučanstvo			Slovenski uporabni jezik					
	1910.	1921.	1936.	1910.	%	1921.	%	1936.	%
LABIN	12.028	14.197	17.031	151	1,3	-	-	16	0,1
TINJAN	4.206	4.218	4.073	16	0,4	1	-	-	-
BARBAN	4.108	4.393	5.249	11	0,3	-	-	3	0,1
BOLJUN	3.758	3.825	3.681	18	0,6	-	-	14	0,4
VELIKI BRIJUN	-	-	612	-	-	-	-	-	-
BIJUE	7.181	7.375	7.060	61	0,8	8	0,1	33	0,5
KANFANAR	3.795	3.811	3.759	52	1,4	30	0,8	-	-
CRES	7.626	7.214	7.127	6	0,1	20	0,3	-	-
NOVIGRAD	2.275	2.221	2.397	-	-	-	-	-	-
VODNجان	10.735	10.536	10.880	84	0,8	4	-	4 ³⁴	-
PLOMIN	4.495	4.258	4.355	14	0,3	181	4,3	106	2,4
ŽMINJ	5.713	5.680	5.725	34	0,6	2	-	-	-
GROŽNJAN	4.028	3.992	3.866	32	0,8	406	10,2	-	-
LANIŠĆE	3.999	3.841	3.299	1	-	77	2,0	5	0,2
VELI LOŠINJ	2.463	2.064	1.936	6	0,2	2	0,1	-	-
MAJI LOŠINJ	8.390	7.031	6.712	80	1,0	-	-	-	-
MOTOVUN	6.276	6.321	6.466	1.042	16,6	-	-	1.019	15,8
NEREZINE	1.893	2.030	1.643	2	0,1	46	2,3	-	-
VRSAR	4.991	5.171	5.381	19	0,4	2	-	-	-
OSOR	888	933	971	3	0,3	-	-	-	-
POREČ	12.532	12.252	12.317	1	-	-	-	2	-
BUZET	10.405	10.049	9.660	2.097	20,2	2.093	20,8	2.249	23,3
PAZIN	19.058	19.410	19.121	62	0,3	1.026	5,3	31	0,2
PULA	70.948	49.323	54.515	3.510	4,9	265	0,5	320	0,6
OPRTLJ	5.790	5.647	5.469	784	13,5	2.671	47,3	2.158	39,5
ROVINJ	12.323	10.022	9.723	63	0,5	472	4,7	4	-
ROČ	3.065	3.006	2.638	44	1,4	112	3,7	-	-
SVETVINČENAT	3.189	3.105	3.335	2	0,1	-	-	-	-
UMAG	6.092	6.342	6.908	8	0,1	1	-	-	-
ŠUŠNJEVICA	2.164	2.128	1.939	2	0,1	3	0,1	2	0,1
BALE	2.657	2.597	2.498	7	0,3	-	-	-	-
BRTONIGLA	2.651	2.825	3.161	2	0,1	35	1,2	573	18,1
VIŠNجان	5.089	5.009	4.874	5	0,1	7	0,1	-	-
VIŠINADA	4.453	4.409	4.814	8	0,2	39	0,9	1	-
Ukupno	259.264	236.235	243.195	8.227	3,2	7.503	3,2	6.540	2,9

I u hrvatskome se dijelu Riječke provincije (vidi tablicu 7) primjećuje pad ukupnoga broja stanovnika 1921. za nekih 11%, ali i znatno povećanje do 1936., te premašivanje vrijednosti iz 1910. opet za oko 11%. Tu dolazi do izražaja porast broja talijanskih govornika: 1921. za gotovo osamnaestak tisuća i 1936. za još trinaestak tisuća, tako da od iznadpolo-

³⁵ U izvornoj tablici stoji 5.845, ali u Tablicama 7 i 8 izvornika stoji navedena ispravna vrijednost. Usporedi: isto, 31, 9 i 11.

³⁶ U izvornoj tablici stoji 858, ali u Tablicama 7 i 8 izvornika stoji navedena ispravna vrijednost. Usporedi: isto, 31, 9 i 11.

vične većine 1921. godine, 1936. dosežu dvotrećinsku većinu. U vrijeme 1921. godine broj govornika hrvatskoga jezika smanjio se za dobru trećinu, a unatoč porastu, i iznos za 1936. ispada za dvadesetak posto manji od onoga 1910. kada su govornici hrvatskog jezika imali relativnu većinu na tome području. Neveliki, broj govornika slovenskoga jezika dvostruko se smanjio do 1921., a i dalje je nastavio padati. Navedeni podaci upućuju na popisne manipulacije 1921., ali i na porast broja talijanskih govornika 1936. vezani uz porast broja riječkoga stanovništva.

Tablica 7

Usporedba podataka iz popisa iz 1910., 1921. i 1939. (provedenoga na materijalu iz 1936.) koji se odnose na dijelove Kvarnerske (Riječku) provincije u sastavu Republike Hrvatske³⁷

Općine	Nazočno pučanstvo			Talijanski uporabni jezik					
	1910.	1921.	1936.	1910.	%	1921.	%	1936.	%
OPATIJA	10.058	8.007	10.032	682	6,8	2.786	34,8	5.061	50,4
KLANA	1.551	1.751	2.981	5	0,3	108	6,2	1.363	45,7
RIJEKA	49.806	45.857	56.249	24.212	48,6	36.251	79,1	45.536	81,0
LOVRAN	4.191	3.648	4.618	664	15,8	1.634	44,8	2.918	63,2
MATULJI	7.317	6.973	8.775	30	0,4	126	1,8	2.133	24,3
MOŠĆENICE	3.164	3.060	2.831	12	0,4	3.013	98,5	240	8,5
Ukupno	76.087	69.296	85.486	25.605	33,7	43.918	63,4	57.251	67,0

Općine	Nazočno pučanstvo			Slovenski uporabni jezik					
	1910.	1921.	1936.	1910.	%	1921.	%	1936.	%
OPATIJA	10.058	8.007	10.032	828	8,2	360	4,5	298	3,0
KLANA	1.551	1.751	2.981	190	12,3	15	0,9	52	1,7
RIJEKA	49.806	45.857	56.249	2.336	4,7	1.674	3,7	1.423	2,5
LOVRAN	4.191	3.648	4.618	2.334	55,7	29	0,8	36	0,8
MATULJI	7.317	6.973	8.775	134	1,8	51	0,7	112	1,3
MOŠĆENICE	3.164	3.060	2.831	-	-	3	0,1	11	0,4
Ukupno	76.087	69.296	85.486	5.822	7,7	2.132	3,0	1.932	2,3

Općine	Nazočno pučanstvo			Hrvatski uporabni jezik					
	1910.	1921.	1936.	1910.	%	1921.	%	1936.	%
OPATIJA	10.058	8.007	10.032	4.611	45,8	3.300	41,2	4.075	40,6
KLANA	1.551	1.751	2.981	1.329	85,7	1.614	92,2	1.558	52,3
RIJEKA	49.806	45.857	56.249	13.351	26,8	4.970	10,8	7.540	13,4
LOVRAN	4.191	3.648	4.618	489	11,7	1.837	50,4	1.634	35,4
MATULJI	7.317	6.973	8.775	7.046	96,3	6.671	95,7	6.524	74,3
MOŠĆENICE	3.164	3.060	2.831	3.150	99,6	13	0,4	2.579	91,1
Ukupno	76.087	69.296	85.486	29.976	39,4	18.405	26,6	23.910	28,0

³⁷ Dio tablice preuzet iz: isto, 28.

Pad stanovništva Zadarske provincije (vidi tablicu 8) do 1921. manji je od 10%, ali 1936. bilježi rast od preko 25% u odnosu na 1910. Govornici talijanskoga jezika od apsolutne većine 1910. rastu na gotovo dvije trećine 1921. i na skoro tri četvrtine 1936., dok se udio hrvatskih govornika drastično smanjio 1921., ali i osjetno se oporavio 1936. Trend osciliranja hrvatskih govornika također upućuje na razmjere popisnih manipulacija 1921.

Tablica 8

Usporedba podataka iz popisa iz 1910., 1921. i 1939. (provedenoga na materijalu iz 1936.) koji se odnose na Zadarsku provinciju u cijelosti na području Republike Hrvatske³⁸

Općine	Nazočno pučanstvo			Talijanski uporabni jezik					
	1910.	1921.	1936.	1910.	%	1921.	%	1936.	%
ZADAR	18.642	17.065	22,44	11.469	61,5	12.075	70,8	17.620	77,1
LASTOVO	1.417	1.558	2.458	8	0,6	208	13,6	933	38,0
Ukupno	20.059	18.623	25.302	11.477	57,2	12.283	66,0	18.558	73,3

Općine	Nazočno pučanstvo			Slovenski uporabni jezik					
	1910.	1921.	1936.	1910.	%	1921.	%	1936.	%
ZADAR	18.642	17.065	22,44	-	-	-	-	-	-
LASTOVO	1.417	1.558	2.458	-	-	-	-	1	-
Ukupno	20.059	18.623	25.302	-	-	-	-	1	-

Općine	Nazočno pučanstvo			Hrvatski uporabni jezik					
	1910.	1921.	1936.	1910.	%	1921.	%	1936.	%
ZADAR	18.642	17.065	22,44	5.818	31,2	1.255	7,3	3.071	13,4
LASTOVO	1.417	1.558	2.458	1.403	99,0	1.283	82,3	1.521	61,9
Ukupno	20.059	18.623	25.302	7.221	36,0	2.538	13,6	4.592	18,1

Uzmemo li u razmatranje samo podatke koji se odnose na hrvatske dijelove Pulske i Riječke provincije, te na Zadarsku provinciju (vidi tablicu 9) uočavamo sve karakteristike iskazane na razini provincija: pad ukupnog broja pučanstva 1921. u odnosu na 1910. otprilike je isti (nešto manji od 10%), a 1936. i u jednome i u drugome slučaju zamalo da nisu dostignute vrijednosti iz 1910.; kada gledamo pojedine nacionalne sastavnice Hrvati s 43,6% 1910. imaju relativnu većinu, ali 1921. padaju ispod 30%, da bi se 1936. vratili na 37,4% (što je oko 6-7% više nego na razini provincija), Talijani od nepunih 42% skaču na gotovo 64%, da bi se zaustavili na nešto više od 58% (što je od 1 do 4% više u odnosu na razinu provincija), a udio Slovenaca na tim područjima je gotovo zane-

³⁸ Dio tablice preuzet iz: Isto, 28.

mariv i drži se dosta stabilno između 3 i 4% (dok na razini provincija bilježi također dosta stabilne vrijednosti, iako u stalnom padu s preko 14% na tek nešto više od 12%).

Tablica 9

Usporedba podataka iz popisa iz 1910., 1921. i 1939. (provedenoga na materijalu iz 1936.) po dijelovima provincijama u sastavu Republike Hrvatske³⁹

Djelovi provincija	Nazočno pučanstvo			Talijanski uporabni jezik					
	1910.	1921.	1936.	1910.	%	1921.	%	1936.	%
PULSKE	259.264	236.235	243.195	111.936	43,2	151.022	63,9	130.884	53,8
RIJEČKE	76.087	69.296	85.486	25.605	33,7	43.918	63,4	57.251	67,0
ZADARSKA	20.059	18.623	25.302	11.477	57,2	12.283	66,0	18.553	73,3
Ukupno	355.410	324.154	353.983	149.018	41,9	207.223	63,9	206.688	58,4

Djelovi provincija	Nazočno pučanstvo			Slovenski uporabni jezik					
	1910.	1921.	1936.	1910.	%	1921.	%	1936.	%
PULSKE	259.264	236.235	243.195	8.227	3,2	7.503	3,2	6.540	2,9
RIJEČKE	76.087	69.296	85.486	5.822	7,7	2.132	3,0	5.822	7,7
ZADARSKA	20.059	18.623	25.302	-	-	-	-	1	-
Ukupno	355.410	324.154	353.983	14.049	4,0	9.635	3,0	12.363	3,5

Djelovi provincija	Nazočno pučanstvo			Hrvatski uporabni jezik					
	1910.	1921.	1936.	1910.	%	1921.	%	1936.	%
PULSKE	259.264	236.235	243.195	117.826	45,4	73.494	31,1	103.887	42,7
RIJEČKE	76.087	69.296	85.486	29.976	39,4	18.405	26,6	23.910	28,0
ZADARSKA	20.059	18.623	25.302	7.221	36,0	2.538	13,6	4.592	18,1
Ukupno	355.410	324.154	353.983	155.023	43,6	94.437	29,1	132.389	37,4

Iz navedenih podataka dobivamo potvrdu potpune opravdanosti stajališta naše historiografije o odbacivanju popisa pučanstva iz 1921. kao potpuno nepouzdanoga za utvrđivanje nacionalne slike hrvatskih područja pod talijanskom upravom, pa i za čitavu Julijsku krajinu. Uz to, kretanje ukupnoga broja stanovnika upućuje na ratne gubitke, ali i na iseljavanje netalijanskoga stanovništva između dvaju svjetskih ratova. I na kraju, vidi se potpun neuspjeh odnarođivačke politike fašističkoga režima.

³⁹ Ne želeći se upuštati u metodološku polemiku oko dolaska do rezultata, treba primijetiti da se ukupni iznosi za hrvatski dio Istre ne slažu s onima koje donosi Žerjavić, a isto tako, ne slažu se ni vrijednosti koje donosi Žerjavić s onima (raspoređenim prema austro-ugarskim kotarevima) o kojima raspravljaju Mattosi i Krasna uspoređujući ih sa Schiffrerovima (Tablica 26). Usporedi: V. ŽERJAVIĆ, n. dj., 640-641 i 648; A. MATTOSSI i F. KRASNA, n. dj., 44.

ma. Naime, u nekim općinama gdje su popisne manipulacije bile manjih razmjera (ili ih uopće nije bilo), nailazimo na vrlo mali pad hrvatskih govornika (Boljun, Opatija i Žminj), na njihov nepromijenjeni udio (Barban, Lanišće i Tinjan) ili čak na stalan porast te vrijednosti (Vodnjan i Vrsar), a bilo je i općina koje su 1921. imale i iznenađujuće pozitivan odmak od konstante zabilježene prije i kasnije (Motovun: s 50,1% na 69,1% i povrata na 50,9% 1936. godine).

I na kraju, spomenuti autori bave se usporedbom podataka iz 1939. dobivenih na materijalu iz 1936. s rezultatima iz 1921. kako ih je raščlanio Carlo Schiffrer. Trud je nesumnjivo hvale vrijedan, između ostaloga i zato što iste podatke prestrukturiraju prema austro-ugarskom teritorijalnom ustroju (kotarevi), ali zbog sumnjive vjerodostojnosti, i zbog upitnoga načina dolaska do iskaza o uporabnome jeziku, taj postupak smatramo suvišnim.

...

U zaključku se može istaknuti da ovaj rad polazi od materijala koji se odnosi na istraživanje sastava stanovništva Julijske krajine. Dakle, na temelju izvornoga arhivskog materijala autor dokazuje da nije posrijedi nikakav "popis inojezičnoga pučanstva iz 1939. godine", nego da se radi o istraživanju sastava stanovništva koji je proveo Središnji zavod za statistiku Kraljevine Italije. Naime, iako je prikupljanje građe za navedeno istraživanje provedeno od kraja lipnja do početka kolovoza 1939. godine, treba imati na umu da ne odražava ondašnje stanje, nego stanje iz vremena popisa pučanstva 1936., jer je provedeno na popisnim listovima toga popisa koji su se do tada čuvali u svakoj općini. Obrada materijala, te statistički pregledi mora da su napravljeni nakon toga u istome zavodu.

Uz vrijeme vremena prikupljanja građe, što se istraživanja tiče, o njegovim motivacijama, metodologiji, osoblju koje ga je provodilo, načinu provođenja itd. uspjeli smo saznati tek ovoliko. Inspektor Središnjega zavoda za statistiku, izvjesni Emilio Colonna, u lipnju i početkom srpnja dostavlja okružnicu općinama Istarske provincije kojom zahtijeva hitnu obradu i sistematicizaciju obiteljskih listova popisa pučanstva iz 1936. godine i njihovo odašiljanje u navedeni zavod u Rimu, i to uz posebnu brigu da se ne oštete. Isti je inspektor u to vrijeme i osobno obilazio svaku općinu i davao općinskim dužnosnicima usmene smjernice o obradi toga materijala. Obiteljske listove i listove o zajedničkom životu (kućanstvu) trebalo je progresivno numerirati i posložiti po popisnim jedinicama, kojih je bilo više u svakoj općini. Na prvu stranicu obiteljskoga lista trebalo je zabilježiti ljude popisane 1936. koji se u svakodnevnoj obiteljskoj komunikaciji služe nekim jezikom koji nije talijanski (za svaki jezik postojala je posebna kratica). I na kraju, trebalo je sve hitno poslati u Rim na daljnju obradu. Vrlo je indikativno da u izvorima nalazimo barem usputnu kon-

stataciju da se radi o diskriminirajućoj mjeri uperenoj protiv inojezičnoga stanovništva.

Što se tiče rezultata kasnije obrade podataka, koju su mikrofilmirali Amerikanci nakon Drugoga svjetskog rata i na temelju koje su A. Mattossi i F. Krasna sastavili svoj opsežan rad može se reći da je uz uvid u procjene broja govornika hrvatskoga jezika donesenih na razini općina, posebno zanimljiva usporedba s ranijim sličnim popisnim podacima (iz 1910. i iz 1921.), a još je važnija usporedba (i korekcije podataka) u odnosu na analizu popisa iz 1921. koju je Carlo Schiffrer proveo 1946. za potrebe mirovne konferencije.

SUMMARY

SECRET CENSUS OF ISTRIAN CROATS HELD IN 1939 BASED ON 1936 CENSUS DATA

Croatian historiography and demographical science paid little attention to the results of census of Istrian Croats just before the outbreak of World War II. Still, during 1939 Italian authorities conducted a secret census of non-Italian population (Croats and Slovenians) in Istria, Kvarner, Zadar, Trieste and Gorizia. It is unknown which Italian archives has data about this census. The results of the census have been found in documents microfilmed and kept in the National Archives in Washington. Using these microfilms, A. Mattossi and F. Krasna published an elaborate scientific article in 1998. The author of this article researched documents connected with 1939 census that can be found in Croatian archives. It is obvious that Italian authorities were well prepared and organized to conduct the census. The Kingdom of Italy publicly stated that Italian speaking population in those areas increased between two world wars. In fact, the percentage of Croatian speaking population did not diminish in that period.

RIASSUNTO

DEL CENSIMENTO RISERVATO DEI CROATI DELL'ISTRIA ATTUATO NEL 1939 (IN BASE AL MATERIALE DEL CENSIMENTO DEL 1936)

La letteratura storiografica e demografica croata non tratta in modo esauriente e non dà particolare importanza ai risultati di alcun censimento dei croati dell'Istria svolto nell'immediata precedenza alla Seconda guerra mondiale. Invece, le autorità italiane nel 1939 svolsero un'inchiesta riservata della popolazione "alloglotta" nella Venezia Giulia (cioè dei croati e degli sloveni dell'Istria, delle isole del Quarnero e di Zara, come anche di Trieste e dell'area di Gorizia). Non è noto presso quale archivio italiano sia custodito il materiale del censimento, è nota solamente la copia microfilmata dei suoi risultati depositata presso il National Archives di Washington.

In base a questo materiale, nel 1998 fu pubblicato un ampio trattato di A. Mattossi e di F. Krasna. Il presente saggio si riferisce ai risultati di quell'opera e rileva le sue caratteristiche principali. Inoltre, l'autore del saggio consultò pure il materiale d'archivio che si riferisce all'inchiesta citata sopra, il quale è conservato presso gli archivi croati. È stato constatato che le autorità italiane abbiano veramente ed in modo scrupoloso organizzato e realizzato l'elaborazione dei fogli famigliari del censimento del 1936 con lo scopo di ottenere dei risultati quanto era possibile più precisi sulla popolazione non-italiana residente sul territorio delle province dell'Istria e del Quarnero.

Ed infine, si trova il confronto dei risultati dei censimenti al livello delle singole province, in base al quale si può notare la crescita del numero dei facenti uso della lingua italiana tra il 1910 ed il 1921, il che indica delle grosse manipolazioni censuarie. Per quel che riguarda i parlanti della lingua croata, in base ai risultati che si riferiscono al 1936, essi compongono la stessa percentuale complessiva del 1910. Naturalmente, al livello dei comuni i sopraccitati movimenti sono ancora meglio visibili (si possono scorgere i comuni con delle minori o maggiori manipolazioni, come anche quelli senza manipolazioni censuarie nel 1921).